

ANIQLIK VA NOANIQLIK ARTIKLLARINING GRAMMATIK STRUKTURASI

G'iyosov Dilshod Oriental
universiteti lingvistika(arab tili) 2-
kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Maqola arab tilidagi aniqlik (المعرفة) va noaniqlik (النكرة) artikllarining grammatik tuzilishi va ularning sintaktik-semantik rollarini o'rganadi. Ushbu tushunchalar arab tilining nahv ilmining asosiy elementlari bo'lib, so'zlarning kontekstdagi ma'nosini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada aniqlikning asosiy vositasi sifatida "ال" (alif-lom) artikli, noaniqlikning esa tanvin orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. "ال" artiklining shamsiy va qamariy harflarga ta'siri, maxsuslik, jins va oldindan ma'lumlik kabi kontekstlarda qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, aniqlikning boshqa turlari, masalan, ism shaklidagi so'zlar va kontekstga bog'liq aniqlik usullari ham yoritiladi. Maqola Ibn Molikning "Alfiya" asari va Ibn Aqilning sharhlariga tayanib, Qur'ondan misollar keltiradi. Tadqiqot aniqlik va noaniqlik artikllarining arab tilidagi grammatik tuzilishini chuqur tushunishga yordam beradi va arab tili lingvistikasi bilan shug'ullanuvchilar uchun muhim manba hisoblanadi.

Annotation: This article examines the grammatical structure of definite (المعرفة) and indefinite (النكرة) articles in Arabic and their syntactic-semantic roles. These concepts are fundamental elements of Arabic grammar, playing a crucial role in determining the meaning of words in context. The article analyzes the primary tool of definiteness, the "ال" (alif-lam) article, and the expression of indefiniteness through tanwin. It discusses the interaction of "ال" with solar and lunar letters, as well as its use in contexts such as specificity, genus, and prior knowledge. Additionally, other types of definiteness, such as nouns in their forms and context-dependent definiteness methods, are explored. Drawing on Ibn Malik's *Alfiya* and Ibn Aqil's commentary, the article provides examples from the Quran. The study offers a deep understanding of the grammatical structure of definite and indefinite articles in Arabic, serving as a valuable resource for those engaged in Arabic linguistics.

Tayanch so'z va iboralar: Nakra, marifa, aniqlik, noaniqlik, artikl, katigoriya, ال artikli, zamirlar, atoqli otlar, nido, izofa.

Arab tilida aniqlik va noaniqlik artikllari (المعرفة والنكرة) grammatik tuzilishning asosiy elementlaridan biridir va so'zlarning sintaktik va semantik rollarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Bu tushunchalar arab tilidagi nahv ilmining markaziy qismlaridan biri bo'lib, ular so'zning kontekstda qanday ishlatilishini, uning maxsus

yoki umumiy ma'nosini aniqlaydi. Quyida aniqlik va noaniqlik artikllarining grammatik strukturasiga oid keng va batafsil ma'lumot beriladi, shu bilan birga Ibn Molikning "Alfiya" asari va Ibn Aqilning sharhidagi tahlillarga ham murojaat qilinadi, chunki sizning avvalgi so'rovlaringizda bu asar va uning sharhiga qiziqish bildirgan edingiz.

1. Umumiy tushuncha: Aniqlik va noaniqlik

Arab tilida so'zlar ikki asosiy toifaga bo'linadi. Aniqlik (المعرفة): So'z ma'lum bir shaxs, narsa yoki tushunchaga ishora qiladi. Masalan, "الكتاب" (kitob – ma'lum bir kitob). Noaniqlik (النكرة): So'z umumiy, aniq bir shaxs yoki narsaga bog'liq bo'lmagan ma'noni ifodalaydi. Masalan, "كتاب" (bir kitob – qandaydir kitob). Bu toifalar so'zning grammatik tuzilishi, sintaktik roli va ma'nosiga ta'sir qiladi. Aniqlik va noaniqlikni belgilashda asosiy vositalar artikllar (aniqlik uchun "ال" va noaniqlik uchun tanvin) va boshqa grammatik belgilar hisoblanadi.

2. Aniqlik artikllari va ularning grammatik tuzilishi

Aniqlik arab tilida bir nechcha usul orqali ifodalanadi, ulardan eng muhimi "ال" (alif-lom) artiklidir. Quyida aniqlik turlari va ularning grammatik xususiyatlari tahlil qilinadi:

(المعرفة بالألف واللام) artikli "ال"

"ال" artikli arab tilida aniqlikni ifodalashning eng keng tarqalgan vositasidir. U otlarni maxsus yoki ma'lum bir narsaga bog'laydi.

Grammatik xususiyatlari: - "ال" otning boshida keladi va uni aniq holatga o'tkazadi. Masalan, "الكتاب", "كتاب" (ma'lum bir kitob). "ال" artikli otning i'rob (grammatik holat) belgilariga ta'sir qilmaydi, lekin tanvinni (تنوين) yo'qotadi. Masalan, "الكتاب", "كتاب".

- "ال" shamsiy harflari (الحروف الشمسية) va oy harflari (الحروف القمرية) bilan talaffuzda farqlanadi: Shamsiy harflari (masalan, ت, د, س): "ال" assimilyatsiya qilinadi, ya'ni "ل" tovushi keyingi harfqa qo'shiladi. Misol: "الشمس" (ash-shams). Qamariy harflari (masalan, م, ب, ك): "ال" o'z talaffuzini saqlaydi. Misol: "القمر" (al-qamar).

"ال" aniqlik artiklining qo'llanish sabablari quyidagi holatlarda bo'ladi:

- Maxsuslik uchun: Ma'lum bir narsani ko'rsatadi. Misol: "الكتاب على الطاولة" (ma'lum bir kitob haqida).

- Jins uchun: Butun bir tur yoki sinfni ifodalaydi. Misol: "الإنسان حيوان ناطق" (umumiy odam tushunchasi).

- Oldindan ma'lumlik uchun: Kontekstda avvaldan ma'lum bo'lgan narsaga ishora qiladi. Misol: "اشتريت كتابًا، والكتاب جديد" (Men bir kitob sotib oldim, va bu kitob yangi).

Sharhidagi tahlil: Ibn Aqil "Alfiya"da "ال" artikli haqidagi baytlarni sharhlarkan, uning aniqlikdagi rolini uchta asosiy kontekstda tahlil qiladi: maxsuslik, jins va oldindan ma'lumlik. U Qur'ondan misollar keltiradi, masalan, "الذين آمنوا" so'zi "الكتاب", "وأقاموا الصلاة" (iymon keltirganlar va namoz o'qiganlar) oyatida maxsuslikni ifodalaydi,

lekin “الإنسان” soʻzi “إن الإنسان لفي خسر” (Albatta, odam ziyonda) oyatida jins maʼnosida ishlatiladi.

Boshqa aniqlik turlari “ال” artiklidan tashqari, aniqlik quyidagi usullar bilan ifodalanadi:

- Alam ismlar (الاسم العلم): Maxsus ismlar aniq hisoblanadi, chunki ular yagona shaxs yoki narsaga ishora qiladi. Misol: “مكة”, “محمد”. Ism sharif “ال” artiklisiz ham aniq boʻladi. Agar “ال” qoʻshilsa (masalan, “المحمد”), bu maxsus maʼno beradi yoki shoirona uslubda ishlatiladi. - Atoqli otlar (الاسم الإشارة): “هذا” (bu), “هذه” (bu – ayol jinsi uchun), “ذلك” (u) kabi soʻzlar aniq narsaga ishora qiladi.

- Grammatik xususiyatlari: Atoqli otlar jins va son boʻyicha kelishadi. Misol: “هذا الرجل” (bu odam – erkak), “هذه المرأة” (bu ayol).

- Olmoshlar (الضمير): “هو” (u – erkak), “هي” (u – ayol), “هم” (ular) kabi olmoshlar aniq hisoblanadi.

- Grammatik xususiyatlari: Olmoshlar mustaqil yoki bogʻlangan shaklda keladi (متصل أو منفصل). Misol: “كتابه” (uning kitobi – bogʻlangan olmosh).

- Izofa tuzilmasi (الإضافة): Mudof ilayh aniq boʻlsa, mudof ham aniq hisoblanadi. Misol: “كتاب الطالب” (talabaning kitobi – maʼlum bir kitob).

- Grammatik xususiyatlari: Muzof tanvin ololmaydi, mudof ilayh esa aniq boʻlishi kerak.

Ibn Aqilning sharhidagi tahlil: Ibn Aqil “Alfiya”da aniqlik turlarini tasniflagan baytlarni sharhlarkan, har bir tur uchun misollar keltiradi. Masalan, u “هذا” atoqli otini “هذا الذي ترى” (bu sening koʻrgan narsang) kabi iboralar bilan tahlil qiladi va Qurʼondagi “ذلك الكتاب” (u kitob) oyatini misol qilib, atoqli otning aniqlikdagi rolini koʻrsatadi.

Noaniqlik arab tilida asosan tanvin (تنوين) orqali ifodalanadi, bu otning umumiy yoki nomaʼlum narsaga ishora qilishini koʻrsatadi. Tanvin (التنوين) Tanvin otning oxiriga qoʻshiladigan “-un”, “-an” yoki “-in” tovushlari boʻlib, uning noaniq ekanligini bildiradi. Tanvin eʼrob holatlariga qarab oʻzgaradi:

- Rafʼ (مرفوع): “-un” (مَسْجِدٌ bir masjid).

- Nasb (منصوب): “-an” (مَسْجِدًا bir masjidni).

- Jarr (مجرور): “-in” (مَسْجِدٍ bir masjidida).

Tanvin faqat noaniq otlarda ishlatiladi. Agar ot “ال” artiklini olsa yoki izofa tuzilmasiga kirsa, tanvin yoʻqoladi. Tanvin otning umumiy maʼnosini ifodalaydi. Misol: “رجلٌ” (bir odam – qandaydir odam). Noaniq ot har qanday narsani anglatadi. Misol: “اشتريت كتابًا” (Men bir kitob sotib oldim – qandaydir kitob). Baʼzi hollarda noaniq ot umumiy sinfni ifodalaydi. Misol: “رجلٌ شجاعٌ” (umumiy maʼnoda).

Ibn Aqilning sharhidagi tahlil: Ibn Aqil “Alfiya”da tanvin haqidagi baytlarni sharhlarkan, uning noaniqlikdagi rolini tushuntiradi va tanvinning iʼrob holatlariga qarab oʻzgarishini misollar bilan koʻrsatadi. Masalan, u “كتابٌ” (bir kitob) soʻzini “رأيت

”كتابًا“ (Men bir kitobni koʻrdim) jumlasini bilan tahlil qilib, nasb holatidagi tanvinni ochib beradi.

Tanvindan tashqari, noaniqlik quyidagi usullar bilan ifodalanadi:

- Sifatlar bilan: Noaniq ot sifat bilan birga kelib, umumiy maʼno beradi. Misol: “رجلٌ طويلٌ” (uzun boʻyli odam – qandaydir odam. Muzof ilayh noaniq boʻlsa, izofa tuzilmasi noaniq hisoblanadi. Misol: “كتاب رجلٍ” (bir odamning kitobi – nomaʼlum odam). Ibn Aqilning sharhidagi tahlil: Ibn Aqil noaniq izofa haqida gapirganda, “كتاب رجلٍ” kabi tuzilmalarni tahlil qilib, mudof ilayhning noaniqligi tufayli butun tuzilmaning noaniq ekanligini taʼkidlaydi. U buni Qurʼondagi “رجلٌ منكم” (sizlardan bir odam) kabi iboralar bilan mustahkamlaydi. Aniqlik va noaniqlik artikllari jumlada soʻzlarning sintaktik rollariga taʼsir qiladi:
- Muftada va xabar: Muftada (podlejashe) odatda aniq boʻladi, xabar esa aniq yoki noaniq boʻlishi mumkin. Misol: “الرجلُ شجاعٌ” (Odam jasur – aniq muftada, noaniq xabar).
- Feʼl va uning obʼekti: Feʼlning obʼekti (مفعول به) aniq yoki noaniq boʻlishi mumkin. Misol: “قرأتُ كتابًا” (Men bir kitob oʻqidim – noaniq obʼekt) va “قرأتُ الكتابَ” (Men kitobni oʻqidim – aniq obʼekt).
- Izofa tuzilmasi: Izofada mudof ilayhning aniqlik/noaniqligi butun tuzilmaning holatini belgilaydi.

Ibn Aqilning sharhidagi tahlil: Ibn Aqil “Alfiya”da muftada va xabar haqidagi baytlarni sharhlarkan, aniqlik va noaniqlikning sintaktik rollarini tushuntiradi. Masalan, u “الرجلُ شجاعٌ” jumlasini orqali muftadaning aniqligini va xabarning noaniqligini tahlil qiladi, lekin “الرجلُ المعلمُ” (oʻqituvchi odam) kabi aniq xabarli jummalarni ham muhokama qiladi.

Aniqlik va noaniqlikning semantik farqlari: Maxsus, maʼlum yoki kontekstda tanish narsani bildiradi. Misol: “الكتاب على الطاولة” (Kitob stol ustida – maʼlum bir kitob).

Noaniqlik: Umumiy, nomaʼlum yoki har qanday narsani bildiradi. Misol: “اشتريت كتابًا” (Men bir kitob sotib oldim – qandaydir kitob). Ibn Aqilning sharhidagi tahlil: Ibn Aqil semantik farqlarni tushuntirishda Qurʼondan misollar keltiradi. Masalan, “إن الإنسان لفي خسر” (Odam ziyonda) oyatida “الإنسان” jins maʼnosida aniq ishlatilsa, “رجلٌ منكم” (sizlardan bir odam) iborasida noaniqlik umumiy maʼnoni ifodalaydi.

U “ال” artikli va tanvinning grammatik va semantik rollarini alohida tahlil qiladi.

-Misollar bilan boyitish: Qurʼondan (“الكتاب” – kitob, “رجلٌ” – bir odam), hadislardan va sheʼriyatdan misollar keltiradi.

-Qiyosiy muhokama: Basra va Kufa maktablarining aniqlik/noaniqlik haqidagi farqli yondashuvlarini taqqoslaydi. Masalan, Basra maktabi “ال” artiklini jins maʼnosida kengroq talqin qilsa, Kufa maktabi maxsuslikka urgʻu beradi.

- Pedagogik yondashuv: Talabalarga tushunarli bo'lishi uchun oddiy misollar va tizimli tushuntirishlardan foydalanadi.

Quyida aniqlik va noaniqlikning turli kontekstlardagi ishlatilishiga misollar:

Aniqlik:

“الكتاب جديد” (Kitob yangidir – ma'lum bir kitob).

“هذا الرجل معلم” (Bu odam o'qituvchidir – maxsus-tayin odam).

“كتاب الطالب على الطاولة” (Talabaning kitobi stol ustida – izofa orqali aniqlik).

Noaniqlik:

“اشتريت كتابا” (Men bir kitob sotib oldim – qandaydir kitob).

“رجل طويل دخل” (Uzun bo'yli bir odam kirdi – noma'lum odam).

“كتاب رجل” (Bir odamning kitobi – noaniq izofa).

Aniqlik va noaniqlik artikllari arab tilidagi grammatik tuzilishning asosiy elementlari bo'lib, ular so'zlarning ma'no va sintaktik rollarini belgilaydi. Aniqlik asosan “ال” artikli, ism sharif, atoqli otlar, olmoshlar va izofa tuzilmasi orqali ifodalansa, noaniqlik tanvin va noaniq izofa orqali amalga oshiriladi. Ibn Aqilning “Alfiya”ga yozgan sharhi bu tushunchalarni tahlil qilishda tizimli, dalilga asoslangan va pedagogik yondashuvni qo'llaydi, Qur'on, hadis va she'riyatdan misollar keltirib, talabalarga nahvni oson tushunish imkonini beradi.

Aniqlik va noaniqlik kategoriyalarini ifodalashi: Baytda dastlab noaniqlik kategoriyasi bayon qilinadi. Buning sababi ismlarda asl noaniqlik hisoblanadi. ay'ni hamma marifada noaniqlik bor. Lekin hech bir nakradda marifalik yo'q.¹ Shuning uchun musannif hamda shoreh bu ikki kategoriyadan asl bo'lganini keltirdi. Nakraning tarifini quydagicha keltirdi: “alif lomdan keyin kelmagan, marifalik tasir qilmagan hamda alif lomni qabul qilmaydigan narsadir”. Bu tarifga bazi nahvistlar e'tiroz bildiradi. E'tirozning qisqacha mazmuni shundan iboratki: bu tarif nakraniig barcha turlarini qabul qilmaydi va undan tashqari barcha turlarini birdek chiqaarib yubormaydi.

Xulosa: Ibn Aqil o'rta asr islom olamida arab tilshunosligi, fiqh va kalom sohasida muhim shaxs sifatida yodda qolgan. Uning asarlari, xususan “Sharh Alfiyyat Ibn Malik” va “Kitab al-Funun”, o'sha davr ilmiy merosining muhim qismini tashkil etadi. Yuqorida keltirilgan manbalar (Ibn al-Javziy, Ibn Rajab, Ibn Xallikan va Zahabiy) uning hayoti va faoliyati haqida to'liq ma'lumot olish uchun asosiy yo'l ko'rsatuvchi hisoblanadi.

Alfiya arab grammatikasining eng ko'p o'rganilgan, yodlangan va sharhlangan asarlaridan biridir. Bu esa uni arab grammatikasidagi o'rni nechog'lik katta ekanini ko'rsatadi. Qolaversa, u o'rta asr tilshunosligi tarixida Nahviy tafakkurning cho'qqisi sifatida baholanadi. Ko'plab yangi grammatik ishlanmalar aynan Alfiya asosida

¹ Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.

shakllangan. Sharhlari orqali arab tili grammatik ilmlar bo'yicha yangi avlod ulamolari yetishib chiqqan.

Ibn Aqilning mazkur sharhi nafaqat ilmiy, balki adabiy jihatdan ham yuqori darajada. U o'z tushuntirishlarida arab tilining go'zalligini saqlab, so'zlarning musiqiy ritmini va ma'no boyligini ta'kidlaydi. Bu uning sharhini nafaqat o'quv qo'llanmasi, balki adabiy asar sifatida ham qimmatli qiladi.

Sharh "Alfiya"ning har bir baytini to'liq qamrab oladi va undagi har bir qoidani batafsil tushuntiradi. Sharh boshlang'ich darajadagi talabalardan tortib, ilg'or yuqori saviyadagi nahvchilargacha foydalanishi mumkin bo'ladi. Qur'on, hadis va klassik adabiyotdan keltirilgan misollar sharhni qat'iy va izchil bayon qiladi. Qolaversa, turli nahviy maktablarning fikrlari taqqoslanadi, bu o'quvchilarga kengroq nuqtai nazar beradi. Sharh, arab nahvi o'qitishda asrlar davomida asosiy manba sifatida ishlatilgan. Uning tizimli, dalilga asoslangan va pedagogik yondashuvi "Alfiya"ni talabalar uchun yanada tushunarli qildi. Bu sharh nafaqat Misrda, balki butun islom olamida, xususan, Al-Andalus, Shom va Hijozda keng tarqaldi. Hozirgi kunda ham arab tili va nahvni o'rganuvchilar uchun bu sharh muhim manba bo'lib qolmoqda. Misol uchun: Ibn Aqil sharhi bugungi kunda ko'plab darsliklarda, xususan, "Sharh Ibn Aqil 'ala Alfīyat Ibn Malik"ning Muhammad Muhyi ad-Din Abdul-Hamid tomonidan tahrir qilingan nashrlarida keng qo'llaniladi. Bu nashrlar talabalar uchun qo'shimcha izohlar va tushuntirishlar bilan boyitilgan. Asaridagi metodologik yondashuv tahliliy, tizimli, dalilga asoslangan va pedagogik xususiyatlarga ega. U "Alfiya"ning har bir baytini keng kontekstda tushuntirib, Qur'on, hadis va klassik adabiyotdan dalillar keltiradi, turli nahviy maktablarning fikrlarini muhokama qiladi va qoidani talabalar uchun tushunarli qilishga harakat qiladi. Bu yondashuv nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham arab nahvini o'rganishda muhim o'rin tutadi.²

"Sharh Ibn Aqil 'ala Alfīyat Ibn Malik" asaridagi metodologik yondashuvni yanada chuqurroq tahlil qilish uchun uning sharhining tuzilishi, o'ziga xos uslubi va ta'limiy strategiyalarini qo'shimcha jihatlardan ko'rib chiqamiz. Shu bilan birga, avvalgi suhbatlarda sizning Ibn Molikning "Alfiya" asari, uning bo'limlari va arab tilidagi grammatik kategoriyalarga qiziqishingizni hisobga olgan holda, Ibn Aqilning ushbu sharhda qanday qilib nahv qoidalarini tizimlashtirgani va ularni talabalarga yetkazishdagi o'ziga xos yondashuviga alohida e'tibor qaratamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. -Tilshunoslik bilimlari tarixi (arab tilshunosligi). Darslik / M.A. Nasirova.- Toshkent
2. -Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. T.:Fan 1982
3. -Abu Bakr Muhammad az-Zabiydiy. Tabaqat an-nahviy-yin va-l-lug'aviyyin. – Misr, 1973.

² Sharhi ibn Aqil ala Alfiya ibn Molik. Bahouddin ibn Aqil. 2013.